

Lietuvos meno kūrėjų asociacija

GROBSTYTOJAI IR SNAUDALIAI

2012-06-26

ŽURNALAS: NAUJASIS ŽIDINYS-AIDAI

TEMA: SOVIETIKA

AUTORIUS: Kristina Gudaitytė

DATA: 2012-06

GROBSTYTOJAI IR SNAUDALIAI

Apie „socialistinės nuosavybės“ grobstymą LSSR pramonėje

Kristina Gudaitytė

Kai sandėlio vedėjas, vienakupris kupranugaris, namo grįždavo su pora kuprų („Žinok saiką!“ – skelbia antraštė¹), kiekvienas žurnalo *Šluota* skaitytojas žinodavo, kad tai jo, bičiulio ar kaimyno kasdienybės iliustracija. Sovietų pajungtoje Lietuvoje ekonominiu pagrindu paskelbus socialistinę ūkio sistemą iš esmės turėjo pakisti nuosavybės samprata: vyraujančia nuosavybės forma tampa „socialistinė“, skirstyta į visuomeninę kooperatyvinę (kolūkių) ir „labiau subrendusią“ valstybinę (fabrikų, gamyklų, bankų ir kt.). Privačios nuosavybės negalėjo būti, o asmeninė, „socialistinės nuosavybės išvestinė“, galėjo tik papildyti asmeninį vartojimą, bet nieku gyvu netapti pasipelnymo šaltiniu. Beveik visas privačioje nuosavybėje buvęs turtas tapo nacionalizuotu – „visos liaudies nuosavybe“. Kasdieniame gyvenime žmonės – „visuomenė“ – neturėjo teisės ja disponuoti. Dėl to laipsniškai ėmė rasti sava lozungo „valstybės – tai mūsų“ interpretacija: valstybės turtą imta vis drąsiau savintis. Šiam savinimuisi apibrėžti vartota speciali sąvoka – „grobstyti“, išreiškusi vagystės pakartojimą naudojantis tomis pačiomis sąlygomis, motyvais, resursais. Kokių būta palankių sąlygų šiam reiškiniui (viešai vadintam „socialistinės nuosavybės grobstymu“) vystytis, kokių bausmių bei priemonių prieš šią nusikalstamą veiką ėmėsi kontrolės – gaudančios bei baudžiančios – institucijos, kaip grobstymas buvo organizuojamas ir vykdomas, – visais šiais klausimais ir domimasi tekste. Aptariama situacija nuo 1961 m., kai buvo priimtas LSSR baudžiamasis kodeksas, iki jo naujos redakcijos 1983 m., daugiausia dėmesio skiriant vagystėms iš maisto ir lengvosios pramonės įmonių. Istorikų dėmesio nesususilaukusiam siužetui atskleisti pasitelkti archyviniai šaltiniai LSSR prokuratūros, teismo ekspertizės mokslinio tyrimo instituto, Vidaus reikalų ministerijos Kovos su socialistinės nuosavybės grobstymu skyriaus, Alytaus miesto liaudies kontrolės komiteto, bei pačių įmonių archyviniai dokumentai, sovietiniai teisės aktai, spauda bei autorės atlikti interviu su buvusiais maisto bei

lengvosios pramonės darbininkais. Kadangi iš esmės nėra prieinamos to meto baudžiamosios bylos, tai neišvengiamai daugiau dėmesio teko skirti smulkioms vagystėms, už kurių įvykdymą jos nebuvo keliamos.

Padėtis: planas, deficitas, komunistinė moralė

Tapus socialistinės erdvės dalimi, LSSR įsigaliojo komandinio planavimo sistema. Planai, sudaryti Maskvoje, pagal hierarchinį valdymo modelį būdavo nuleidžiami į respublikinį lygmenį. Respublikų ministerijos Gosplano paruoštus planus vykdyti siūsdavo įmonių, organizacijų vadovams, kurie vėliau turėjo pateikti atitinkamų rodiklių ataskaitas, – kaip įvykdytos nurodytos plano normos. Įmonių vadovai siekė neišnaudoti, nuslėpti esamus įmonės rezervus: jei gamykla neįvykdytų plano – patektų į blogai dirbančiųjų sąrašus, o padidinus normas galimai grėsė ideologiškai neįmanomi darbininkų streikai. Neįvykdžius visų normų buvo klastojami dokumentai tiesiog „įrašant skaičius ant skaičių be jokių aptarimų“². Planavimo sistema tapdavo nusikaltimo sąlyga: reikalaujama įvykdyti plano normas, todėl įmonės siekdavo gamybos procese taupyti žaliavas ir taip sudaryti „nesuplanuotą“ produkcijos perteklių, kuris laikytas laisvu pavogti. Kiekvienoje gamyboje buvo planuojami norminiai trūkumai. Juokauta, kad net ir revizoriai pažeidimus randa pagal planą³.

Sovietų Sąjungoje praktikuota nacionalinių skirtumų šalinimo politika turėjo atsispindėti gamybos planuose ir jau pagamintos produkcijos paskirstyme. Didelės įmonės buvo statomos toli nuo žaliavų gavimo rajonų (pavyzdžiui, Alytaus medvilnės kombinatas), o skirstant pagamintą produkciją dėl beveik visos produkcijos eksporto susidarydavo kurioziškos situacijos: Rumunijoje, kurioje buvo gaminamas *Dacia* markės automobilis, jo įsigijimo reikėjo laukti 4–6 metus, kai tuo tarpu tą patį automobilį galėjo nelaukdamas įsigyti socialistinės Lenkijos pilietis⁴. Gamyba negalėjo patenkinti visų vartotojų poreikių. Vadinamoji deficito ekonomika reiškėsi būdinga forma – nuolatiniu laukimu norint įsigyti prekę. Tai apėmė visas gyvenimo sferas: nuo eilės butui iki eilės parduotuvėje „išmetus“ deficitinės produkcijos.

Nors buvo siūlomas kuklus gyvenimo modelis, vadinamoji „komunistinė moralė“ negalėjo nustelbti deficitinių prekių poreikio. Nusikaltimo viešumas buvo akivaizdus: visuomenė vartojo niekur prekyboje nesančias deficitines prekes: „Pažiūrėkime į namų stogus, visos televizijos antenos – tai keletos įmonių vamzdeliai ir strypeliai. Jų niekur neparduoda, bet visi turi“⁵. Kasdienis vartojimas dalį LSSR gyventojų įtraukdavo į vagiliavimus iš gamyklų, vogtos produkcijos pirkimą, o neišitraukusieji neišvengiamai buvo reiškinių stebėtojai – saviti grobstymo liudytojai. Situacija paradoksaliai atrodo septinto dešimtmečio anoniminėse anketose: grobstymas pripažįstamas kaip įprastas (dažnai pasitaikantis), ir kartu vertintas kaip nusikaltimas. Darbininkai siūlydavo imtis konkrečių turto apsaugos priemonių ir atkartodavo propagandines tezes: „Ne kiekvienas darbininkas jaučiasi ceche šeimininku“, „O taip tikrai prie komunizmo neprieisim“⁶.

Ar vagystės būdavo pateisinamos mažais atlyginimais? Vidutinis LSSR pramonėje dirbusio darbininko atlyginimas 1960 m. turėjo siekti 81,1 rb., o 1980 m. – 181,4 rb. Vyrishkos puskojinės 1967 m. kainavo 65 kap., 1975 m. rūkyto kumpio kilogramas – 2,20 rb.⁷ Materialinė situacija iš tiesų kai kuriais atvejais buvo problemiška: pavyzdžiui, 1967 m. Kauno „Drobės“ fabrike dirbusios valytojos keturių asmenų

šeimoms pajamos tesiekė 75 rb. Jos atveju grobstymas pripažintas kaip įvykdytas būtent dėl materialinių sunkumų, taip teisinosi ir sulaikytoji: „Sunku pragyventi, todėl norėjau numegzti vaikams kojines“⁸. Nors tokia materialinė padėtis dažnai laikoma reprezentuojančia kiekvieno darbininko kasdienybę, ji atstovauja tik vienai pusei grobsčiusiųjų. Pasitaikydavo tokių prierašų, kaip: „išleido keliaudama po Bulgariją ir kitiems reikalams“⁹ arba produkcija buvo reikalinga „triukšmingoms vardynoms iškelti“¹⁰. Atlyginimu pateisinti vagiliavimą būtų per daug paprasta, nes, kaip reziumuojama jau 1967 m. apklausoje: „vieni grobsto, kad sunkiai gyvena, kiti, kad per daug gerai gyvena“¹¹. Vis dėlto atskaitos tašku laikytinos ne esamos gyvenimo sąlygos, o grobstymo mastas, kurį apibrėždavo...

Baudėjai: „draugiškasis teismas“

Už nusikaltimą „socialistinei nuosavybei“ baudusių rajonų arba miestų liaudies teismų kompetencijoje buvo visos valstybinio turto grobimo rūšys, išskyrus smulkų grobimą (iki 50 rb. vertės turtas valstybinėmis mažmeninėmis kainomis, įvykdytą pirmą kartą – tada „teisdavo“ draugiškasis teismas). 1969 m. priėmus įsaką „Dėl atsakomybės už smulkų valstybinio ir visuomeninio turto grobimo sustiprinimo“, smulkaus masto vagystė laikyta administraciniu nusižengimu, ir už smulkų grobimą, įvykdytą pirmą kartą, galėjo bausti liaudies teismas, arba atsižvelgiant į nusikaltimo pobūdį ir prasikaltusiojo asmenybę, – medžiaga perleista įmonės draugiškajam teismui¹². Nuo 1961 m. rugsėjo 1 d. įsigaliojusiam LSSR Baudžiamajame Kodekse¹³ bausmės stipriai varijavo: nuo vienerių metų laisvės atėmimo ar tam pačiam laikotarpiui pataisos darbų už smulkų socialistinio turto grobimą įvykdytą antrą kartą (98 str.) iki mirties bausmės sušaudant už grobimą itin stambiu mastu (95 str.)¹⁴. Bausmės nuo 1961 iki 1983 m. pakito: padarytos pataisos beveik visuose straipsniuose, skirtuose „socialistinės nuosavybės“ apsaugai. Buvo detalizuojamos bausmės ir jų skyrimo sąlygos. Dėl neprieinamų šaltinių negalima patikrinti, kokios bausmės buvo taikomos: archyviniai duomenys apie teismų darbą pateikia tik bendrą vaizdą¹⁵.

Kaip kartodavo komunizmo ideologai, bausmės turėjo ne tiek bausti, kiek „perauklėti“. Pamokyti prasižengusius kolektyvo narius turėjo kolegos darbininkai. Tam tikslui įmonėse buvo kuriami gamybiniai draugiškieji teismai¹⁶. Tokio teismo veiklą reglamentavo „Draugiškųjų teismų nuostatai“. Kaip jau minėta, jų svarstymo kompetencijoje buvo pirmą kartą įvykdytas smulkus grobimas. Liaudies teismus užvertus bylomis apie pakartotinus grobstymus, 1965 m. nuspręsta pakeisti įstatymą draugiškiesiems teismams suteikiant teisę nagrinėti bylas ir už antrą kartą įvykdytą smulkų grobimą¹⁷. Bausme įvardijamas pats viešas nusižengimo nagrinėjimas kolektyve, todėl ir nuobaudos – visuomeninio poveikio priemonės, kaip antai draugiškas papeikimas, viešas atsiprašymas, skelbtinas spaudoje papeikimas, perkėlimas į nekvalifikuotą fizinį darbą¹⁸, piniginės baudos iki 10 rb. ir kt. Kolektyvas, o ypač toks, kuriame vyko organizuotas grobstymas (su meistru, dažnai vadovybės ir sargų „palaiminimu“), siekdavo pasinaudoti teise „bausti“ draugiškuosiuose teismuose, kad sugautasis kolektyvo narys išvengtų liaudies teismo bausmės. Todėl devinto dešimtmečio pradžioje net ir sovietinė spauda viešai vertino draugiškųjų teismų veiklą kaip išsisukimą nuo liaudies teismo bausmės: „čia pabarė daugiau dėl akių ir užmiršo“¹⁹. Spaudoje buvo deklaruojama, jog siekiama į draugiškojo teismo veiklą įtraukti kolektyvą pasisakyti teismo metu, apibūdinti nusižengusiojo asmenybę, taigi ir „teisti“²⁰. Dažniausiai gi šia galimybe praktikoje naudojamosi kitomis

intencijomis: meistrai užtardavo prasižengėlių „kaip gerą, drausmingą darbininką“ ir prašydavo bausmės sušvelninimo. Prieraišas, esą darbininkas „apgailėstauja ir pasižada ateityje produkcijos negrobstyti“²¹ įvairiomis formomis atsikartoja draugiškų teismų posėdžių protokoluose.

Kaip minėta, smulkiu vadintas grobimas, kai pavogto turto vertė – iki 50 rb. Remiantis Alytaus mėsos kombinato draugiškojo teismo pagrobto turto įvertinimu, galime apskaičiuoti, kad 1975 m. reikėjo pavogti daugiau nei 20 kg kiaulienos nugarinės arba 22 kg rūkyto kumpio, kad grėstų baudžiamoji atsakomybė²². Tai paaiškina, kodėl reiškinys buvo vadinamas „nešimu“: už didesnę kiekį grėsė baudžiamoji atsakomybė, o ir jam išgabenti dažnai reikėjo organizuoti papildomą transportą. Smulkus grobstymas buvo patogus ir galėjo klestėti dėl įteisintų švelnių nuobaudų.

Gaudytojai: „obėchaesas“

„Socialistinės nuosavybės“ apsaugai buvo skirtas specialus skyrius Vidaus reikalų ministerijoje (toliau – VRM), pavaldus milicijos valdybai, – KSNGS, arba rusiškai – ОБХСС (rus. *Отдел борьбы с хищениями социалистической собственности и спекуляцией*), visuomenėje dažniausiai ir vadintas „obėchaesu“ ir pan. ОБХСС išaiškino ir registruodavo grobimus, kaupė informaciją apie nusikaltimą ir ją analizavo; taikė agentūrinį darbą, vykdė reidus, į kuriuos įtraukdavo ir tarnybinius šunis²³. Skyriaus iniciatyva įmonėse galėjo būti atliekamos inventorizacijos. Spauda kūrė šios institucijos, kaip nenumatomos grėsmės, paveikslą: bet kuriuo metu galimas operatyvus reagavimas į anoniminius skundus, bei nuolatinis priminimas, jog skyrius „aktyviau pradėjo dirbti“²⁴, turėjo kelti baimę nusikalsti (nors iš tiesų tokios žinutės galimai rodė, jog institucija „stengiasi“ veikti, taigi veikė neefektyviai).

ОБХСС darbuotojai gaudydavo darbininkus, išėjusius iš įmonės teritorijos. Sprendimas „pagauti“ ar „nepagauti“ priklausė nuo pareigūno prioritetų: karjeros siekio arba noro pasipelninti priimant kyšį: „jeigu ką sugaudavo, tai ten... išsipirkdavo. Sakykim tiesiai šviesiai, kadangi policija [milicija, – K. G.] ranka rankon dirba“²⁵. Nors viena iš ОБХСС funkcijų buvo kova su kyšininkavimu, respondentų atsiminimai leidžia teigti, jog tai dažniau buvo oficiali deklaracija nei reali veikla. Išsipirkimus garantavo ir pažintys, o vienos įmonės darbuotoja lakoniškai nusako visą sistemą: „Ir aš pati vežusi į rankas... Pasakytas adresas – „tašėj“ nuvežta. Sargai paduodavo“²⁶. Žinoma, ne visa milicija buvo „nuperkama“, ypač ryškiai atsimenami netikėti reidai, vadinami „ablavais“. Nepapirkta ar nepaperkama milicija keldavo baimę: „būdavo, tų vienu policininkų [milicininkų, – K. G.] bijodavo kažkaip. Dėl ko jų bijodavo, ar jiems buvo atlyginta prasčiau?..“²⁷ Veikiausiai vietinė milicija būdavo labiau korumpuota (tą galėjo sąlygoti pažintys).

Darbininkų baimė milicijos darbuotojai naudodavosi ir savanaudiškai: „Taip ir gandydavo. Būdavo, sustoja, durim trinkteli. Būdavo, kitas ir neišlaiko. [...] Privažiavo „viliukas“, durys prasivėrė, milicininkas koją iškišo. Ir žiūri į mus. O mes stovim. Aš nesakysiu, kad mes stovim patenkinti, kaip ereliai, kad mes vooo, – nu taigi pavogėm mėsos! Va, žiūrėk, kitas žmogus, – jisai diržo neturėjo, pamiršo, ar ką, – turi tarbelę pasidėjęs. Stovi vietoje, trypia. Galiausiai: „čia ne mano“, ir nusisuko. [Milicininkas] išlipo, priėjo: „Vyrai, kieno tarba?“ „Nežinom.“ Jis ir nusinešė“²⁸. Tai buvo pasipelnymo būdas: neištvėrę psichologinio spaudimo, „nešėjai“ palikdavo galimus įkalčius, kuriuos

pasisavindavo milicijos darbuotojai. Miestuose sukurti pramoniniai rajonai tapdavo šių pareigūnų nelegalaus uždarbiavimo traukos centrais.

ОБХСС ne tik vykdydavo reidus, bet ir pasitelkdavo agentūrinį darbą: įvairiose gamyklose, parduotuvių bazėse turėjo informatorių. Tai įvairaus išsilavinimo (nuo keturių klasių iki aukštojo), įvairaus amžiaus (nuo dvidešimt ketverių iki šešiasdešimties) ir įvairių profesijų atstovai. Sąrašuose jie figūruoja slapyvardžiais: *Тенис, Сакалас, Комендант, Хумик*, dažniausiai susijusiais su pomėgiais ar darbo vieta (pavyzdžiui, agentas *Хумик* dirbo krovėju cheminių produktų bazėje)²⁹. ОБХС vedė grobimų statistiką: registruodavo, kokia institucija, kokį skaičių nusikaltusiųjų sugavo, kaip jie nubausti, pažymint sulaikytųjų amžių, išsilavinimą, lytį³⁰. Detalaus darbo reikėjo smulkaus grobstymo atveju: vedamos statistikos kiekvienoje pramonės srityje. Neapsiribota vagysčių skaičiaus įvardijimu, kokia institucija sugavo grobstant, bet rūpintasi ir „socialinės klasės“, šeimos sudėties išskyrimu: buvo bandymai išvelgti tendencijas, kokiomis savaitės dienomis dažniausiai grobiama, grobimo būdai, pamainos metas³¹.

Saugotojai: „nežinybinė apsauga“

Sugauti grobstantį turėjo ir sukarinta vadinamoji „nežinybinė apsauga“, priklausiusi VRM struktūrai ir turėjusi rūpintis įmonių turto apsauga³². Jai buvo pavaldūs įmonėse dirbę sargai, kontroliuodavę visus darbuotojų kontaktus su išore: iš įmonės išeinantiems ar įeinantiems reikėjo rodyti leidimus, o pašaliniams asmenims – registruotis. Jie budėdavo kontroliniuose postuose, kurie darbininkų vadinti įvairiai: „prachadna“, „išeinamoji“, „vachta“, „būdelė“, „vartai“ ar tiesiog „praėjimas“. Sargų kompetencijai priklausė ir tikrinti įvežamos žaliavos bei išvežamos produkcijos kieki, taip pat išeinančius iš įmonės darbuotojus. Pastaroji galėjo būti nuodugni: kadangi esant įtarimui tikrinama iki apatinių drabužių, buvo įprasta, jog dirbdavo abiejų lyčių sargai³³. Iškilus pavojui turto saugumui, jie turėjo teisę panaudoti šaunamąjį ginklą. Sargai, sugavę ketinusįjį prasikalsti, nusižengimą fiksuodavo akte, kurį perduodavo įmonės administracijai, o stambių grobimų atveju akto pagrindu buvo keliamos baudžiamosios bylos. Daug dėmesio šiai institucijai skyrė laikraštis *Liaudies sargyboje*, kuriame gausu pagyrų miestų nežinybinėms apsaugoms ir konkreitiems sargams, „pasižymėjusiems“ sulaikant „nešančius“ ar gadinančius valstybės turtą.

Tikrovėje čia, kaip ir kitose kontrolės institucijose, klestėjo korupcija, ir ne pagal instrukcijas buvo dirbama: „Jie puikiai žino: ta sargybinė – „savas kadras“ (ima), o ana – „velnio išpera“ (neima)“³⁴. Nusistovėdavo savos darbo taisyklės, būdavo užmezgamos pažintys, darbo patirtis įtvirtindavo tarpusavio pasitikėjimą: kaip buvo priimta sakyti – „nesudegins“³⁵. Bemaž taisykle buvo tapęs darbininkų ir sargų susitarimas: renkama vadinamoji „stavkė“ – duoklė, kurią įvairiais laikotarpiais ir įvairiose įmonėse sudarydavo kelių rublių suma. Vienas darbininkas sargo pasiteiraudavo, ar nėra „ablavos“ (nebudi ОБХСС darbuotojai). Jeigu reido nebūdavo, „tikrinimas“ galėjo vykti kad ir taip: „Nueini, pas sargą, klausi: Kas geresnio? Galima eit? – Galima. – Na, jei sako „galima“... mes rinkdavom tik po rublį jiems. Tarkim, eina brigada – penkiolika vyrų. Kas pirmas – [...] rinkėjas. Mes jam po rublį, po rublį, paf saujon ir visi iš paskos. „Viso gero, penkiolika“, – pasako, pinigų paduoda praeidamas. Sargas skaičiuoja: vienas, du, trys, keturi... Neskaičiuoja garsiai, tik mintyse, o šiaip: „Laimingai, laimingai“. Neduokdie bus šešiolika, – jei apgausi vieną kartą, kitąkart „sudegins“ jis

tave, sulaikys paprasčiausiai“³⁶. Duoklių neduodavo administracijos darbuotojai, meistrai, taip pat kai kuriais atvejais darbuotojai, darydavę vadinamąsias „išeigas“ (žaliavos sutaupymas gamybos procese pakeičiant ją kitomis, pigesnėmis žaliavomis, arba padidinant netinkamos naudoti žaliavos svorį, pavyzdžiui, mėsos pramonėje – galvijų odos, žarnyno, šlapimo pūslės ir kitų šalinimo organų). Turėjusieji protekciją dėl gretutinių funkcijų, suteikiančių administraciją kompromituojančios informacijos (pavyzdžiui, kyšių išvežiotojos – vadinamosios „kombinatų taksistės“) bei turėjusieji administracijos ar meistrų „draugų“, „meilužių“ statusus, būdavo atleidžiami nuo „duoklės“. Čia veikė kyšininkavimo sistema, kurioje cirkuliavo ir pinigai, ir jau pagaminta produkcija: sargai gautą dalį mokėdavo sargų brigadininkams, taip pat kitiems nežinybinės apsaugos valdybos pareigūnams, veikiausiai už tai dangsčiusiems nuolatinius pažeidinėjimus ir tikrąją situaciją įmonėje. Prokuratūrai, atlikusiai priežiūros funkciją, ši situacija buvo žinoma: „Nežinybinės apsaugos sargai netikrina iš gamyklų išeinančių dirbančiųjų. [...] ir patys dalyvauja valstybinio turto grobstyme“³⁷. Sargų įsitraukimas į grobstymą – veikiau taisyklė nei išimtis.

Tarp sargų paplitę buvo ir kiti su darbu nederantys įpročiai: miegas darbo vietoje ir alkoholio vartojimas. O neraštingumas (kai kurių darbas reikalavo tikrinti varžtaraščiuose įrašytąjį ir realų svorį) bei senyvas amžius minimi beveik visų 1980 m. prokuratūros tikrintų įmonių vadovų³⁸. Miegantys sargai grobstytojų negaudė: „pasibaigus antrajai pamainai pieno kombinato kontrolės – praėjimo punkte buvo tamsu, sargė miegojo. Reikėjo nemažų pastangų, kol ją prižadino“³⁹. O alkoholizmas netgi glumino: „Reido metu į punktą iš pilstymo cecho atnešė sklidiną kibirą alaus. [...] kam dviem moterims visas kibiras gėrimo?“⁴⁰

Kad minėtoji leidimų kontrolė nekaip teveikdavo, buvo žinoma ir kitoms kontrolės institucijoms: produkciją vogdavo ir tose įmonėse nedirbusieji asmenys. Vilniaus miesto prokuratūra mini atvejį (o tokių būta ne vieno), kai elektrotechnikos gamyklos „Elfa“ darbininkė „išsinešė“ iš „Pergalės“ saldainių fabriko produkcijos už 1,36 rb.⁴¹ Įmonėje nedirbantys asmenys bandė „išnešti“ siūlų iš Alytaus medvilnės kombinato, nes sargai netikrina leidimų⁴² – tokios pastabos atsikartoja įvairių institucijų dokumentuose. Reikia pridurti, jog nežinybinė apsauga veikė ne visose įmonėse: mažos įmonėlės, esančios toliau miesto, likdavo be apsaugos. Ne visose įmonėse nežinybinė apsauga turėjo darbuotojų, o tose įmonėse, kur budėdavo sargai, dalis jų būdavo administracijos ir darbuotojų papirkinėjami, fiktyviai ėjo pareigas: taip buvo palanku vagiliauti, o sargams – papildomai pasipelniti.

Skundikai: „visuomenininkai“

Buvo siekiama visuomenėje įtvirtinti įsitikinimą, jog valstybės turto apsauga rūpinasi ne tik gaudančios ir baudžiančios valstybinės institucijos – „savo“ turto apsauga suinteresuota pati liaudis, „dirbančiųjų kolektyvai“. Sovietinėje spaudoje atsikartodavo pastaba, esą tik tarpininkaujant visuomenei buvo išspręstos ekonominių nusikaltimų bylos. Pranešti apie kitų žmonių nusikalstamą elgesį buvo raginami visi LSSR gyventojai. Skundų sistema veikė spaudoje: redakcijos sulaukdavo laiškų su pasiūlymais „pasidomėti“, iš kur jų kaimynai, kolegos gavo pajamų volgai, namui ar palėbauti⁴³. Šie straipsniai, feljetonai, karikatūros, net eilėraščiai kitų numerių publikacijose susilaukdavo atitinkamos institucijos komentaro: ar informacija pasitvirtino ir kaip asmuo nubaustas⁴⁴. Baudžiančiųjų institucijų veiklos viešumas

tarnavo kaip prevencinė priemonė, o spaudos nuolatiniai priminimai stiprino tarpusavio nepasitikėjimo nuotaikas. Skundų sistemos įtvirtinimas turėjo kurti LSSR piliečių savikontrolę: mintis apie neatpažintą, nuolat visų elgesį stebintį skundiką primindavo, jog bet kada galima sulaukti įskundimo. „Žmonės nebijo vieni kitų“, – taip grobstymo, kaip amoralaus elgesio, sąlygą 1967 m. aiškino viena lengvosios pramonės įmonės darbininkė. Ideologinė propaganda ar asmeniniai įsitikinimai veikė: „Darbo draugai turi matyti vagystes ir pranešti“⁴⁵, – anoniminėje anketoje rašė Telšių „Masčio“ fabriko darbininkė. Už vertingą įskundimą galimai buvo teikiamos premijos⁴⁶.

Be spaudos skundus priiminėjo ir nagrinėjo Liaudies kontrolės komitetuose įkurti specialūs skundų ir pasiūlymų biurai. Kaip rodo interviu su LSSR Liaudies kontrolės komiteto pirmininku Albertu Barausku, į skundus čia vis dėlto būdavo žiūrima formaliai. Skundų sistema čia arba neveikė, arba apėmė tik darbininkus. Administracijos nusikalstamą elgesį skūsti galėjo ne kiekvienas: „nesąžiningas vadovas [...] pasitaikius patogia progai būtinai pažeis kritikavusiojo teisę, pasistengs neišmokėti jam užtarnautos premijos, arba patyliukais sumažins jo etatą“⁴⁷. Nors už kontrolieriaus persekiojimą turėjo bausti liaudies teismas, o persekiojęs asmuo – pašalinamas iš užimamų pareigų⁴⁸, administracijos kerštavimas potencialiai grėsė akylam pažeidimų pranešėjui.

Liaudies kontrolierių grupės, išrinktos „darbo kolektyvų“ įmonėse, ne tik priiminėjo skundus. Pagrindinė jų veikla buvo patikros, apimdavusios visas įmonių veiklos sferas: nuo patalpų būklės, per didelių elektros sąnaudų, iki nekokybiškos produkcijos, „prirašinėjimo“ ir valstybinės nuosavybės grobstymo. Patikrinimų dėl turto apsaugos medžiaga turėjo būti perduodama įmonių administracijai (esant reikalui, jų draugiškiesiems teismams), o jeigu vagystė stambesnio masto – prokuratūrai. Surašyti aktai pasiekdavo rajono, miesto liaudies kontrolės komitetą. Surinktos informacijos rezultatai buvo skelbiami įmonių sienlaikraščiuose, ir per partinę spaudą: *Tiesa* tam turėjo specialų skyrelį „Liaudis kontroliuoja“, *Czerwony sztandar* – „Kontrola ludowa w akcji“, *Kauno tiesa* – „Masių kontrolė“, *Tarybinė Klaipėda* – „Liaudies kontrolės žinios“, Šiaulių *Raudonoji vėliava* – „Liaudies kontrolė“. Buvo panaudojamas radijas, televizija, įmonių informaciniai stendai ir fotovitrinos⁴⁹. Kaip ir draugiškieji teismai, kontrolierių grupės naudojo viešąjį gėdinimą.

Kontrolierių rinkimo sistema pasižymėjo akivaizdžiu trūkumu: išrinktieji į tokias pareigas paprasčiausiai neturėjo motyvacijos. Net ir „geriausi komunistai“, kaip rodo Alytaus medvilnės kombinato liaudies kontrolės grupės darbo aptarimas, siekdavo išsisukti nuo paskirtų pareigų: „kai kurie šaltai žiūrėjo į liaudies kontrolierių darbą [...], jie nesiteikė dalyvauti nė viename patikrinime, atsikalbinėjo neturintys laiko“. Išaiškinus trūkumus, padėtis nesikeitė – įmonių partiniai komitetai tuščiomis frazėmis atkartodavo nutarimus: „saugoti“, „peržiūrėti“, „gerinti“⁵⁰. Ir tais atvejais, kai buvo grobstoma dėl visiško aplaidumo, abejingumo turto apsaugai (pavyzdžiui, daiktai laikyti kieme ar jų saugojimo patalpos neturėjo durų), būdavo imamasi elementariausių priemonių – įstatyti užrakinamas duris⁵¹.

Kontrolės sistema turėjo apimti ne tik visas įmonės sferas, bet ir visas amžiaus grupes, tad liaudies kontroliavimo buvo mokomi komjaunuoliai. Buvo kuriamos „komjaunimo prožektoriaus“ grupės, veiklos pobūdžiu panašios į liaudies kontrolierius. Su jais jaunieji „prožektorininkai“ turėjo derinti ketvirčių planus, rengdavo bendrus

mokymus, reidus, o pasižymėję buvo rekomenduojami į liaudies kontrolierių grupes⁵². Ideologinis darbas turėjo atsispindėti jų leidžiamame sienlaikraštyje, kuris „pliekė apsileidėlius, darbo drausmės pažeidėjus, girtuoklius“⁵³. Jaunieji „prožektorininkai“ galėjo kūrybingai panaudoti masines informavimo priemones įmonėse: standus su darbo planais ir rezultatais, fotovitrinas su nusižengusiųjų nuotraukomis, platino atsišaukimus – „kovinius lapelius“, „aliarmus“, „signalus“. Sugavę komjaunuolį grobstant, galėjo patys jį apsvarstyti komjaunimo susirinkime, – tai turėjo būti įmonės draugiško teismo atitikmuo.

Kita visuomeninės kontrolės forma – milicijų rėmėjais vadinamos „savanoriškos liaudies draugovės“, renkamos įmonių kolektyvų⁵⁴. Savanoriškumas galėjo reikšti ir *nori nenori – paskyrė*, todėl, kaip ir liaudies kontrolierių atveju, jiems dažnai trūko motyvacijos. Septinto dešimtmečio spaudoje dar plačiai remtasi propaganda: nors ir esą trūkumų, draugovininkai sąžiningai atliekantys savo pareigas, o „socialistinės nuosavybės grobstymas“ sumažėjo per pusę⁵⁵. Nuo devinto dešimtmečio meluoti darėsi sunkiau, spauda pripažino pasyvumą: atžymėję veiklos registracijos knygoje, kad pažeidimų nebūta, „vyrai raiščius susigrūdo į kišenes ir šmurkštelėjo pro restorano duris“⁵⁶. Nors OBYCC ataskaitose draugovininkai ir būdavo registruojami kaip „sugavusieji“⁵⁷, jų veikla dažniau atsimenama kaip fiktyvi. Dirbusieji su milicija perėmė jos pavyzdį – siekė patys pasipelnėti iš grobstymo: tam tikslui kartu vykdavo į pramoninius rajonus ir vykdavo „sėkmingus reidus“, kurių tikslas buvo ne sugauti „nešančius“ ar užkirsti tam kelią, bet pasinaudojus „nešančiųjų“ baime, pasisavinti „įkalčius“: „Po budėjimo būdavo „balius“ visą laik su tais milicininkais. Na tai ką, reikia ko išgert. Tai važiuoji prie vyno kombinato, sustoji prie tvoros. Jau, žiūrėk, per tvorą kokie lipa. Šviesą įjungia milicininkas, kepurę užsideda, – eikit susirinkt. Tų butelių prisirenkam, jau čia gana. Dar reikia užkandos. Važiuojam prie mėsos kombinato, pasistatom mašiną šone. Vėl sėdim visi, laukiam. Baigiasi pamaina, eina žmonės. Na, sako, junkim šviesą viduj, salone. Milicininkas užsideda kepurę. Tik sąmyšis, sambrūzdis ten prie stotelės. Nukriko. Nueinam, vėl susirenkam dešras, viską. Užkandos – kiek nori!“⁵⁸

Meistrai, užuot saugoję žaliavas bei produkciją ir kūrę nepakantos atmosferą vagystėms, kai kuriais atvejais patys tiesiogiai vadovavo grobimui. Administracija, kontroliuodavusi materialiai atsakingų asmenų (ir nežinybinės apsaugos sargų⁵⁹) darbą, nenorėjo viešinti realios situacijos įmonėje: „Neturėtume kur akių dėti, jei išaiškintume visus graibštukus, – atvirai kalbėjo [Šiaulių mėsos, – K. G.] kombinato direktorius Vincas Vileikis, – lenktyniavime užimtume blogesnes vietas“⁶⁰. Vykdyti patikrinimai (revizijos, inventorizacijos, reidai), turėję fiksuoti realių produkcijos ir žaliavų kiekį, *Šluotoje* buvo dar viena tema pajuokai: ironizuojami ir revizijos metu lėbaujantys revizoriai, ir „nevykėliai“, kurių grobstymo istorijas užbaigė nelauktas patikrinimas. Nekokybiškas inventorizacijas rodė ir LSSR prokuratūros surinkta patikrinimų medžiaga⁶¹. Dažni duomenys apie pavestų pareigų nevykdymą, sąmoningą slėpimą, institucijų papirkinėjimą ir visuotinį abejingumą vagiliavimui perša išvadą apie aukštą korupcijos lygį ir tik smulkmenų registravimą oficialiose ataskaitose. Viešojoje erdvėje korupcija vaizduota kaip įmanoma tik protekcijų neturinčio sargo atveju, o korumpuotų milicininkų būti visai negalėjo: kyšius imdavo tik Niujorko policija⁶².

Grobstytojai: „kombinuotojai“ ir „nešėjai“

Kiekvienoje įmonėje buvo nusistovėjusi savita grobstymo struktūra – tai buvo viena darbo kultūros dalių. Sukaupti produkciją ar žaliavas grobimui įmonės viduje reiškė „sukombinuoti“. Viena kombinavimo formų – organizuota, paremta visų dirbančiųjų bendru siekiu įtraukti kuo mažiau žaliavų bei produkcijos į apskaitas – dažniausiai vienijusi brigada. Šiuo atveju naudotasi planavimo sistemos trūkumu: nurodytos normos įvykdomos, o gauta viršnorminė, nefigūruojanti dokumentuose produkcija – pasisavinama⁶³. Darbininkai turėjo savo darbu prisidėti prie „plano apžaidimo“: sunaudoti kuo mažiau žaliavų gamyboje, ir kartais dirbti viršvalandžius – apskaitoje nesančias žaliavas paversti neapskaityta produkcija. Už nelegalią gamybą ir viršvalandžius įmonių vadovai atsiskaitydavo darbininkams leidimu pasisavinti dalį perteklinės produkcijos. Vis dėlto darbininkai siekdavo pasisavinti dar didesnę kiekį – pergudrauti iš cecho darbininkus išleidžiantį ir tikrinantį brigadininką.

Organizuoto kombinavimo atveju kiekvienas darbininkas turėjo kiek kitaip atlikti jam pavestą darbą. Žaliavų priėmėjo svarstyklės sverdavo ne žaliavų augintojų naudai, laborantai nustatydavo mažesnę riebalingumą piene ar didesnę šiukšlingumą grūduose⁶⁴. Mėsos pramonėje gyvulių šalinimo organų, tokių kaip šlapimo pūslė, žarnos, svoris būdavo fiksuojamas didesnis, nei iš tikrųjų. Keičiama receptūra: dešrose atsidurdavo daugiau vandens ar svogūnų. Naudojamosi broko ir gedimų normomis: staklės įausdavo siūlelį ne vietoje, vyno buteliai galėjo išdužti pagal „normas“, o maisto pramonėje gendantys produktai – sugesti. Krovėjai pakraudavo mažiau ar daugiau į vagonus (priklausomai nuo to, kam ir kur vežama)⁶⁵, o galiausiai sargai už sutartą kainą tikėdavo tuo, kas parašyta popieriuje. Įmonėse, kur buvo praktikuojamas organizuotas kombinavimas, buvo galimas pasisavintos produkcijos vartojimas vietoje: LSSR prokuratūrą 1976 m. pasiekė Tauragės rajono prokuroro ataskaita, jog trūkumas mėsos kombinate susidarė, nes „darbininkai virdavo mėsą vietoje pavalgyti“⁶⁶.

Nesudarius pertekliaus darbininkams vagiliauti nebuvo leidžiama: situacijai apibrėžti įmonėse vartotas specialus žargonas – „karantinas“. Įmonės darbininkai buvo įsitikinę, jog grobstymas trūkumo įmonei nesudaro, nes leidimas produkcijai pasisavinti duodamas įmonės valdyje dalyvavusių asmenų, sekusių produkcijos perteklių ir trūkumą. Nors prokuratūros darbuotojų patikrinimo metu Alytaus mėsos kombinate 1979 m. rastas 30 tonų mėsos trūkumas, pastarąjį buvo galima greitu laiku padengti: nesant vidinės gamybos apskaitos vienur susikaupusį trūkumą kitur kompensuodavo „plano apžaidimas“ (dėl šios priežasties revizoriai kartais negalėdavo užfiksuoti trūkumų)⁶⁷. Tikrajai situacijai nuslėpti buvo klastojami dokumentai: naikinami žaliavų priėmimo kvitai, taisomi žaliavos kokybę liudijantys ir kiti dokumentai⁶⁸. Inventorizacijos vykdomos formaliai, todėl įmonės viduje tapdavo sunkiau kontroliuoti apskaitytą ir neapskaitytą produkciją, – susikaupęs trūkumas ar perteklius, užfiksuotas revizijos metu, laikytas pagrindu kelti baudžiamąją bylą.

Produkcija galėjo būti kombinuojama ir be vadovybės žinios, sutartinai veikiant tam tikrų specialybių darbuotojams, arba kiekvieno, tiesiogiai su gamyba susijusio darbininko iniciatyva⁶⁹. Individualus kombinavimas dažniau pasinaudodavo turto nesaugojimo aplinkybe: atviroje ar nerakinamoje patalpoje laikoma produkcija, galimybė darbo metu vaikščioti po visus cechus bei darbo metu išeiti iš kombinato teritorijos, ar seifu, kurio raktų kopijų skaičiaus negali niekas tiksliai nustatyti⁷⁰. Kaip matyti iš Alytaus medvilnės kombinato partinio komiteto dokumentų, nesant materialinės apskaitos, buvo keblu fiksuoti trūkumus: „Negalima pasakyti, kad būtina

vyksta grobstymai, bet peršasi išvada, kad taip yra⁷¹.

Po sukombinavimo vykdavo produkcijos pasisavinimas – grobimas. Pasisavinimas pagal būdus skirstytas į vežimą (rus. *вывоз*) ir nešimą (rus. *вынос*)⁷². Vežimas – dažniau įmonės valdybos ir tarpinės grandies vadovų (meistrų, brigadininkų) grobimo būdas: tam reikėjo sukaupti didesnę produkcijos kiekį. Neturintis galimybių „išvežti“, produkciją „nešdavo“. Grobstymas, viešas – dažnai legalizuotas – įmonės viduje, už įmonės teritorijos ribų tapdavo nusikalstamu elgesiu. Įtartinę nešulį galėjo patikrinti VRM darbuotojai, todėl produkciją reikėjo kūrybingai paslėpti.

Priklausomai nuo gamybos specifikos, produkcijos nešimo būdai skyrėsi. Pagrindinė nešančiojo slėptuvė – jo paties kūnas ir drabužiai. Vyrai produkciją nešdavo ant pečių, tvirtindavosi diržais ar gumomis prie juosmens ir šlaunų, o moterys darydavosi specialius, kaip respondentės įvardydavo, „korsetus“ iš dviejų – celofano, kad produkcija liktų švari, ir medžiaginio audinio – maišų, kuriuos įvilkus vieną į kitą galėdavai apsijuosti liemenį ir susisegti saga. Taip pat buvo slepiama liemenėlėse ir kelnaitėse. Pastarosiose buvo nešami suvyti ir tris kartus perrišti siūlai, kaip respondentės vadindavo – „balnas“. Ir moterys, ir vyrai produkcija apsvyniodavo (taikyta audiniams), slėpdavo rankovėse, kišenėse, tvirtindavo prie blauzdų ir dengdavo plačiomis kelnėmis, sijonais. Vyrai nešiodavo keliais dydžiais didesnius aulinius batus, kurių padai būdavo išklojami vogta produkcija. Produkcija slėpta gobtuvuose ar net po kepurėmis. Būdavo išradingai išnaudojama kiekvienos produkcijos specifika: pavydžiui, kojines išnešamos tiesiog jas apsimovus, o alkoholiniai gėrimai pilami į celofaninius maišelius, kuriuos reido metu buvo galima pradurti ir įkalčio atsikratyti⁷³. Dėl šių priežasčių darbininkų aprangos „mados“ nekito: plačios kelnės, megztiniai ir sijonai, lietpalčiai, siekiantys blauzdas vasarą, ilgi paltai žiemą, gausiai dekoruoti kišenėmis.

Kiti grobimai buvo atliekami panaudojant ne pagal paskirtį įvairias įmonės patalpas. Viena tokių vietų – kanalizacija: „Tai plukdydavo... Kanalizacijos vamzdynai po visą „Medvilnę“ [Alytaus medvilnės kombinatą, – K. G.], net išeina į Nemuną. Ten tai vamzdis, ooo, gali eit tuo vamzdžiu. Tai įtrenkei į celofaninį maišą tą ruloną, įmetei į kanalizaciją, ir išplaukdavo, pasiimdavo prie Nemuno“. Metodas ne visada taikytas sėkmingai – dideli ir sunkūs maišai užstrigdavo⁷⁴. Buvo naudojamos ventiliacija, stoglangiais ir tinkamu apšvietimu: nešama tamsiu paros metu arba anksti ryte⁷⁵. Produkcija slėpta ir šiukšlių dėžėse: išnešta su šiukšlėmis produkcija tapdavo darbininko nuosavybe. Kontrolės kliūtys būdavo įveikiamos gudravimais: dėšros išmetamos į lauko teritoriją prakišant jas pro grotuotus langus, o tvoros kartkartėmis vis praardomos, produkcija permetama per viršų⁷⁶. Apgaudinėjimui buvo išnaudojamos įvairios aplinkybės: darbininkai meluodavo ir vaidindavo – šioje srityje buvo kūrybingi.

Grobstymas buvo tapęs kasdienybės dalimi, deficito ekonomikos sąlygomis jis apėmė visus: grobsčiusius, vogtas prekes vartojusius ir reiškinių stebėjusius. Dėl kasdienio kontakto su reiškiniu tokia praktika tapo įprasta – tam tikra norma. Teismų bausmių prevencinė kontrolė efektyviai neveikė dėl galiojusių smulkiam grobimui palankių įstatymų. Buvo baudžiama švelniomis bausmėmis, o įmonių vadovai, dažnai patys dalyvaudavę grobstymuose, siekė neviešinti vidaus problemos, nepranešdavo apie nusikaltimą, „teisdavo“ įmonės viduje skirdami menką nuobaudą. Kontrolės funkciją vykdžiusių institucijų bei organizacijų atstovai dažnai buvo nemotyvuoti išaiškinti

nusikalstamas veikas, nes patys įsitraukdavo į grobstymus.

¹ M. Semionovas, „Žinok saiką!“, in: *Šluota*, 1971, Nr. 20, p. 2.

² Iš Panevėžio miesto prokuroro ataskaitos, in: *LCVA*, f. R-809, ap. 3, b. 554, l. 47.

³ Revizijas organizuodavo visos ministerijos. Nežinybines revizijas galėjo atlikti Kontrolės ir revizijos valdyba, taip pat liaudies kontrolės organai: E. Palskys, M. Kazlauskas, P. Danisevičius, *Kriminalistika: Vadovėlis respublikos aukštųjų mokyklų teisės specialybės studentams*, Vilnius: Mintis, 1985, p. 269; *Šluota*, 1963, Nr. 16, p. 10.

⁴ János Kornai, *The Socialist System: The Political Economy of Communism*, Oxford: Oxford University Press, 1992, p. 236.

⁵ J. Vėlyvis, „Balsuoju už pasitikėjimą“, in: *Švyturys*, 1970, Nr. 21, p. 12.

⁶ Iš įmonių darbuotojų apklausos lapų apie grobstymus, in: *LCVA*, f. R-734, ap. 4, b. 619, l. 173, 356.

⁷ *Экономика и культура Литовской ССР 1973 году: статический ежегодник*, Вильнюс: Минтис, 1974, p. 304; *Lietuvos TSR liaudies ūkis 1987 metais*, Vilnius: Mintis, 1988, p. 113; *LCVA*, f. R-734, ap. 4, b. 621, l. 57; *AAA*, f. 303, b. 143, l. 46.

⁸ Iš įmonių darbuotojų apklausos lapų apie grobstymus, in: *LCVA*, f. R-734, ap. 4, b. 620, l. 61.

⁹ Iš įmonių darbuotojų apklausos lapų apie grobstymus, in: *LCVA*, f. R-734, ap. 4, b. 950, l. 17-24.

¹⁰ I. Murašovas, „Kodėl kalnas gimdo pelę?“, in: *Tarybų darbas*, 1976, Nr. 4, p. 34.

¹¹ Iš įmonių darbuotojų apklausos lapų apie grobstymus, in: *LCVA*, f. R-734, ap. 4, b. 619, l. 59.

¹² *Lietuvos Tarybų Socialistinės Respublikos Aukščiausiosios Tarybos ir Vyriausybės žinios*, 1969, Nr. 12-114.

¹³ *Įstatymas dėl Lietuvos Socialistinės Respublikos baudžiamojo kodekso patvirtinimo*, 1961-08-25.

¹⁴ *Lietuvos Tarybų Socialistinės Respublikos Baudžiamasis kodeksas*, Vilnius, 1961, p. 35-36.

¹⁵ 1971 m. LSSR liaudies teismų baudžiamųjų bylų metinės ataskaitos, in: *LCVA*, f. R-761, ap. 5, b. 33.

¹⁶ Simonas Černiauskas, Justinas Glaveckas, *Lietuvos TSR draugiškųjų teismų nuostatai. Praktinis komentaras*, Vilnius: Mintis, 1964, p. 14.

¹⁷ Tai skaidė bausmes už smulkųjų grobstymą į padarytas pirmą kartą – iki 30 rb. nuobauda, pakartotinai – iki 50 rb. Galiojo iki 1969 m. įsako, tuomet palikta iki 30 rb. nuobauda, o nuo 1975 m. – 50 rb. – išliko iki 1983 m.

¹⁸ Nuobauda panaikinta 1977 m. dėl reto taikymo praktikoje; A. Dambrauskas, „Nauji draugiškojo teismo nuostatai“, in: *Socialistinė teisė*, 1977, Nr. 3, p. 14.

¹⁹ J. Meškauskas, „Spekulantai nubausti“, in: *Tiesa*, 1982-02-05.

²⁰ J. Rinkevičius, J. Smaliukas, „Draugiškųjų teismų veikla kovojant su smulkiais grobimais pramonės įmonėse“, in: *Socialistinė teisė*, 1968, Nr. 1, p. 32.

²¹ Alytaus mėsos kombinato draugiškųjų teismų posėdžių protokolų medžiaga, in: AAA, f. 303, ap. 1, b. 143, l. 45, 57.

²² *Ibid.*, l. 46, 48.

²³ OBXCC 1966 m. I pusmečio ataskaita, in: *LYA*, f. V-100, ap. 1, b. 21, l. 8.

²⁴ A. Liustikas, „Svarbus politinis uždavinys“, in: *Liaudies sargyboje*, 1968-08-30.

²⁵ Interviu su Aldona, asmeninis Kristinos Gudaitytės archyvas.

²⁶ Interviu su Angele, asmeninis Kristinos Gudaitytės archyvas.

²⁷ *Ibid.*

²⁸ Interviu su Kazimieru, asmeninis Kristinos Gudaitytės archyvas.

²⁹ OBXCC agentų sąrašas 1966 m., in: *LYA*, f. V-100, ap. 1, b. 21, l. 21.

³⁰ OBXCC ataskaita apie grobstymus respublikoje 1966 m. I ketv., in: *LYA*, f. V-100, ap. 1, b. 21, l. 3-10.

³¹ Informacija apie smulkųjų grobstymą 1976, 1980 m., in: *Ibid.*, b. 41, b. 49.

³² Arvydas Anušauskas, „Represinė SSRS vidaus reikalų sistema Lietuvoje“, in: *Lietuvos vidaus reikalų istorija*, Vilnius: Lietuvos Respublikos Vidaus reikalų ministerija, 2008, p. 316.

³³ Instrukcijose sargams nėra pažymėta, koku būdu turi vykti tikrinimas, bet įvardijama sargo teisė „sulaikyti“: *Instrukcija nežinybinės išorinės apsaugos prie Lietuvos TSR VRM Milicijos organų sargams*, Vilnius, 1960, p. 8.

³⁴ J. Jurevičius, „Kiti vagia, o aš pasiimu“, in: *Švyturys*, 1978, Nr. 3, p. 18.

³⁵ Nors nežinybinės apsaugos valdyba turėjo periodiškai keisti sargus, jie dirbdavo penkis ir daugiau metų: *LCVA*, f. R-809, ap. 3, b. 673, l. 11.

³⁶ Interviu su Kazimieru, asmeninis Kristinos Gudaitytės archyvas.

- ³⁷ Rokiškio rajono prokuroro 1980 m. I pusm. ataskaita, in: *LCVA*, f. R-809, ap. 3, b. 595, l. 32.
- ³⁸ 1980 m. I pusm. patikrinimo ataskaitos, in: *LCVA*, f. R-809, ap. 3, b. 595, l. 2.
- ³⁹ V. Trečiokas, „Kodėl vagies kepurė nedega“, in: *Tarybų darbas*, 1978, Nr. 11, p. 38-39.
- ⁴⁰ Kalbama apie situaciją Šiaulių „Gubernijos“ alaus gamykloje (*Ibid.*).
- ⁴¹ Vilniaus miesto prokuroro ataskaita, in: *LCVA*, f. R-809, ap. 3, b. 563, l. 38.
- ⁴² Iš Alytaus LKP 60-mečio medvilnės kombinato partinio komiteto posėdžių protokolų, in: *LYA*, f. 17389, b. 1, l. 72.
- ⁴³ *Valdišką meitelį, / Nukombinuotąjį, / „Laistė“ direktorius / Su pavaduotoju. // Atplaukė skundai / Į ministeriją: / „Pasidomėkite / Iš ko ten geria jie“* (Šluota, 1965, Nr. 5, p. 13).
- ⁴⁴ Į *Šluotoje* 1980 m. Nr. 11 publikuotą straipsnį buvo sureaguota Bendrosios priežiūros skyriaus, kuris Lazdijų rajono prokurorui (tuo atveju šiame rajone „grobstoma“) įsakė patikrinti informaciją (*LCVA*, f. R-809, ap. 1, b. 599, l. 48).
- ⁴⁵ Iš 1967 m. įmonių darbuotojų anoniminių apklausos lapų apie grobstymus, in: *LCVA*, f. R-734, ap. 4, b. 619, l. 176, 105.
- ⁴⁶ J. Jurevičius, *op. cit.*, p. 19.
- ⁴⁷ Albertas Barauskas – 1962–1982 m. LKP CK ir LSSR Ministrų Tarybos partinės-valstybinės kontrolės komiteto, vėliau LSSR Liaudies kontrolės pirmininkas; „Interviu su A. Barausku. Liaudies kontrolierių darbai ir rūpesčiai“, in: *Laikas ir įvykiai*, 1978, Nr. 15, p. 4-6.
- ⁴⁸ Albertas Barauskas, „Liaudies kontrolė – partijos pagalbininkas“, in: *Komunistas*, 1969, Nr. 7, p. 51.
- ⁴⁹ Leiba Rudaševskis, *Liaudies kontrolės viešumo vaizdinės priemonės*, Vilnius: Mintis, 1973, p. 5-22.
- ⁵⁰ 1968 m. įmonės liaudies kontrolės grupei priklausė 21 asmuo; Iš Alytaus LKP 60-mečio medvilnės kombinato partinio komiteto posėdžių, in: *LYA*, f. 17389, ap. 1, b. 1, l. 106.
- ⁵¹ Iš Alytaus miesto liaudies kontrolės ataskaitų LSSR liaudies kontrolės komitetui, in: *AAA*, f. 229, ap. 1, b. 33, l. 25.
- ⁵² *Komjaunimo prožektoriaus nuostatai*, Vilnius, 1980, p. 5.
- ⁵³ Alytaus medvilnės kombinate 1968 m. dirbo 350 komjaunuolių. Leido *Komjaunimo prožektorių*; Iš Alytaus LKP 60-mečio medvilnės kombinato partinio komiteto posėdžių, in: *LYA*, f. 17389, ap. 1, b. 1, l. 109.

⁵⁴ Pirmosios draugovės LSSR pradėtos kurti 1959 m., patvirtinti liaudies draugovių nuostatai; J. Vidūnas, „Liaudies draugovėms – 10 metų“, in: *Liaudies sargyboje*, 1969-02-28.

⁵⁵ Edvardas Uldukis, „Draugiškasis teismas svarsto draugininkę“, in: *Tiesa*, 1963-0-13.

⁵⁶ L. Banelis, „Išbarstytos valandos“, in: *Panevežio tiesa*, 1980-02-27.

⁵⁷ 1980 m. pirmo ketvirčio ataskaita iš lengvosios pramonės srities: iš 256 smulkių vagysčių šešias išaiškino draugininkai, in: *LYA*, f. V-100, ap. 1, b. 49, l. 44, 53.

⁵⁸ Interviu su Stasiu, asmeninis Kristinos Gudaitytės archyvas.

⁵⁹ Alytaus mėsos kombinate budima nuo 10 iki 23 val., ir kontroliuojama materialiai atsakingų asmenų veikla; Iš LSSR prokuratūros patikrinimų kombinate medžiagos, in: *LCVA*, f. R-809, ap. 3, b. 673, l. 38.

⁶⁰ V. Trečiokas, *op. cit.*, p. 39.

⁶¹ Dėl inventorizacijų Klaipėdos, Šiaulių, Alytaus ir Tauragės mėsos ir pieno pramonės įmonėse, in: *LCVA*, f. R-809 ap. 3, b. 554, l. 1.

⁶² *Laikas išsiaiškint, kurie policininkai ima kyšius. / – Sunku tai padaryti. Lengviau nustatyti, kurie neima.* (A. Čiurkinas) (*Šluota*, 1972, Nr. 3, p. 10).

⁶³ Viršnorminės materialinės vertybės turėjo būti registruojamos, o už jų slėpimą baudžiama: 1981 m. nutarimas „Dėl viršnormatyvinių ir nenaudojamų materialinių vertybių realizavimo tvarkos“, in: *Lietuvos TSR įstatymų sąvadas*, t. 5, Vilnius: Mintis, 1986, p. 103-107.

⁶⁴ Iš ataskaitų LSSR prokuratūrai, in: *LCVA*, f. R-809, ap. 3, b. 673, l. 2.

⁶⁵ 1975 m. vidutiniškai visoje respublikoje viename vagone trūkdavo 100 kg mėsos. 1973 m. iš 9200 t išvežamos produkcijos Vilniaus mėsos kombinate trūko 11,1 t mėsos gaminių (0,12% produkcijos) (*LCVA*, f. R-809, ap. 3, b. 463, l. 144, 293; b. 554, l. 47).

⁶⁶ *LCVA*, f. R-809, ap. 3, b. 436, l. 112.

⁶⁷ *Ibid.*, l. 2; I. Murašovas, *op. cit.*, p. 34-36.

⁶⁸ *LCVA*, f. R-809, ap. 3, b. 554, l. 47; b. 436, l. 103.

⁶⁹ „Kas sugeba“ – taip rašė 1967 m. „Masčio“ trikotažo gamybinio susivienijimo darbuotoja (Iš anoniminių apklausų, in: *LCVA*, f. R-734, ap. 4, b. 619, l. 100).

⁷⁰ *LCVA*, f. R-809, ap. 3, b. 554, l. 77; b. 436, l. 32.

⁷¹ *LYA*, f. 17389, ap. 1, b. 1, l. 72.

⁷² Taip skirstytas smulkus grobimas OBYCC statistinėse analizėse. Kadangi tirti

smulkaus masto grobimai, dominuoja nešimo forma: 1980 m. I ketv. mėsos ir pieno pramonės įmonėse iš 396 smulkių grobimų tik 6 įvykdyti „vežimo“ būdu (*LYA*, f. V-100, ap. 1, b. 49, l. 29).

⁷³ Interviu su Angele, Danute, Aldona, Kazimieru, Gražina, asmeninis Kristinos Gudaitytės archyvas; *Šluota*, 1967, Nr. 17, p. 7; *LCVA*, f. R-734, ap. 4, b. 620, l. 5, 6, 27, 31, 33. 57, 124, 188.

⁷⁴ Interviu su Stasiu, Kazimieru, asmeninis Kristinos Gudaitytės archyvas.

⁷⁵ Nešimas dažniau priklausė nuo pamainos laiko. Daugiausia darbininkų dirbdavo 9–18 val. pamainoje, todėl „nešimų“ skaičius šiuo metu didžiausias. Kiekvienoje įmonėje ir skirtinguose miestuose laikas skyrėsi: pavyzdžiui, iš Alytaus lengvosios pramonės įmonių „nešama“ („sugaunama“) 18–24 val., o Kauno – 24–9 val. (Iš OEXCC smulkaus grobimų 1976 m. I ketv. analizės, in: *LYA*, f. V-100, ap. 1, b. 41, l. 17).

⁷⁶ Iš LSSR teismo ekspertizės mokslinio tyrimo instituto surinktos medžiagos, in: *LCVA*, f. R-734, ap. 4, b. 619, l. 127; b. 1524, l. 17–20.